

За автора

Дж. К. Честъртън (1874-1936) е роден в Лондон. Започнал кариерата си като поет и журналист, той е бил един от малкото английски журналисти, които активно се изказват срещу англо-бурската война. Впоследствие се обръща към прозата и блестящо усвоява най-различни жанрове - от детективски (разказите му за отец Браун са безспорна класика в жанра) до белетризирани биографии. Романите му *"The Man who was Thursday"* и *"The Napoleon of Notting Hill"* се отличават със сюжетна занимателност, ексцентричност и парадоксалност на мисленето. Освен това Честъртън се проявява като религиозен мислител - справедливо наречен от съвременниците си „апостол на здравия разум“. Честъртън е духовният предшественик на автори като [К. С. Луис](#) и Толкин. [Още >](#)

Лудият

[Дж. К. Честъртън](#)

(Статията е предоставена с любезното съдействие на екипа на Електронно списание за християнска апологетика HARTA.BG-INFO, издание на сдружение ХАРТА, публикувана в тема: [Основни светогледи](#).)

Хората, които са изцяло светски, не са в състояние да проумеят дори и света - те разчитат на една-две цинични максими, които са неверни. Спомням си как веднъж, докато се разхождах с един преуспяващ издател, той каза нещо, което често бях чувал, нещо, превърнало се в мото на съвременния свят. И все пак, бях го чувал толкова много пъти, а изведнъж разбрах, че не съдържа никакъв смисъл. Издателят каза за някого: „Този човек ще успее. Той вярва в себе си.“ Вдигнах глава, за да покажа, че го слушам и погледът ми случайно попадна на омнибус с надпис „Хануел“ [1]. „Искаш ли да ти кажа къде се намират хората, които най-силно вярват в себе си?“ - отговорих аз. „Защото мога да ти кажа. Познавам хора, по-самоуверени от Наполеон и Цезар. Виждал съм непомръкващата звезда на сигурността и успеха. Мога да те заведа до тронове на свръхчовеците. Хората, които наистина вярват в себе си, са до един в приютите за душевно болни.“ Издателят кротко отбеляза, че все пак има доста хора, които вярват в себе си и не са настанени в такива приюти. „Да, има“ - отвърнах аз, - „и ти си този, който ги познава най-добре. Онзи поет-пияница, чиято бездарна трагедия никога не би издал - той вярваше в себе си. Възрастният свещеник с епическата творба, от когото се криеше в задната си стая - той също вярваше в себе си. Ако се бе опрял на професионалния си опит, а не на противната си, индивидуалистична философия, щеше да разбере, че вярата в себе си е една от най-типичните характеристики на неуспяващия. Артистите, които не могат да играят, винаги вярват в себе си, както и длъжниците, които няма да се изплатят. Би било много по-вярно твърдението, че ако вярва в себе си, човек със сигурност ще пропадне. Пълната самоувереност не е само грях. Пълната самоувереност е слабост. Да вярваш безрезервно в себе си е истерично суеверие. Все едно да вярваш в Джоана Сауткоут [2]. Да го правиш е все едно да изпишеш на челото си „Хануел“ точно по начина, по който е изписано на онзи омнибус.“ На всичко това моят приятел, издателят, отговори със следния дълбокомислен и съвсем на място зададен въпрос: „Ами ако не бива да вярваш в себе си, в какво трябва да вярваш тогава?“ След дълго мълчание му отвърнах: „Ще се върна в къщи и ще напиша книга в отговор на твоя въпрос.“

Нека да започнем оттам, откъдето започна и спорът ни - от лудницата. Съвременните проповедници на науката са дълбоко повлияни от необходимостта всяко изследване да започва от фактите. Древните религиозни дейци са били не по-малко повлияни от това условие. Те са започвали с факта на грехопадението - един съвсем прагматичен факт, както може да бъде факт наличието на кило картофи. Човекът със сигурност е имал нужда да се окъпе, независимо дали е могъл да го стори в чудотворни води. Но днес [3] не само чистите материалисти, а и някои религиозни водачи в Лондон започват да отричат не съмнителния факт за чудотворността на водата, а несъмнената мръсотия. Някои от новите богослови оспорват първородния грях, който е единствената част от християнското богословие, подлежаща наистина на доказателство. Последователи на Преподобния Р. Дж. Кембъл [4] с присъщата тям някак прекалено педантична духовност признават божественото безгрешие, което не могат да видят дори и насън, а отричат човешкия грях, който могат да видят още на улицата. И най-големите светци, а и най-големите скептици приемат съществуването на злото като изходна точка на разсъжденията си. Ако е вярно (а то със сигурност е), че човек може да изпита изтънчено чувство на удоволствие одирайки котка, религиозният философ може да направи два възможни извода: да отрече съществуването на Бога, както правят всички атеисти, или да отрече настоящото единение на Бога с човека, както правят всички християни. Новите богослови като че ли приемат за истински рационално решението да се отрече съществуването на котката.

В тази забележителна ситуация е очевидно невъзможно (с каквато и да било надежда за широко разбиране) да се започне от фактическия грях, както са правили бащите ни. Точно този факт - грехът - който за тях (а и за мен) е ясен като бял ден, е системно изкривяван или отричан. Но макар и днес хората да отричат съществуването на греха, те не отричат съществуването на приюти за душевно болни. Ние всички сме съгласни, че интелектът може да рухне и белезите за това да са толкова видими колкото при срутваща се къща. Хората отричат ада, но все още не са отрекли Хануел. За целите на първоначалния ни спор можем да разменим местата на понятията. След като някога всички размишления и теории са били преценявани по това дали подтикват човека да погуби душата си, можем в дадения случай да преценим всички съвременни размишления и теории от гледна точка на това дали подтикват човека да погуби разсъдъка си.

Вярно е, че мнозина говорят с лекота и незаинтересованост за умопомрачението като нещо привлекателно само по себе си, но ако се замислим дори за момент, ще се убедим, че едно заболяване може да ни изглежда красиво само ако болните не сме ние. Слепият би могъл да представлява интересна гледка, но за да я видиш ти е необходимо зрение. По подобен начин дори и най-зашеметяващите творби на лудите поети може да се хареса само на нормалния. За лудия лудостта е нещо прозаично, защото то е неговата реалност. Човек, който се мисли за пиле, гледа на себе си като на най-обикновено пиле. Човек, който се мисли за парче стъкло, не намира нищо интересно във факта, че е стъкло. Именно хомогенността на разсъдъка у такъв човек убива и разума, и интереса му към околния свят. Ние го намираме за забавен само защото схващаме хумора в идеята му за себе си, а той е в къпа на хануеловците именно защото не схваща този хумор. Казано накратко, странностите правят впечатление само на обикновените хора. Странностите не правят впечатление на странните хора. Ето защо обикновените хора прекарват времето си далеч по-забавно от странните хора, които постоянно се оплакват от досадата в живота. Ето защо новите романи отшумяват толкова бързо, а старите приказки са вечни. Старите приказки си избират за герой едно обикновено момче.

Неочакваното се поражда от неговите приключения, а те са неочаквани за него, защото той е нормален човек. В съвременния психологически роман героят е ненормален, центърът не е на мястото си. Затова и най-буйните приключения оставят този герой някак безучастен, в резултат на което книгата зазвучава монотонно. Човек може да съчини интересна история за герой, попаднал сред дракони, но не за дракон сред драконите. Приказката говори за това какво ще направи здравомислещият в света на безумието. Трезвият, реалистичен съвременен роман говори за това какво може да направи принципно безумният в един скучен свят.

Да започнем тогава от лудницата. Да се впуснем в интелектуалното си пътешествие, тръгвайки от тази странноприемница на злото и чудатостта. И тъй, ако хвърлим бегъл поглед към философията на душевното здраве, първото нещо, което трябва да направим, е да премахнем една огромна и популярна грешка. Навсякъде е разпространена идеята, че въображението, и най-вече мистичното въображение, е опасно за душевното равновесие на човека. За поетите обикновено се говори като за психически нестабилни. Правят се смътни асоциации между това да се кичиш с лавров венец и това да си бучиш сламки в косата. Фактите и историята противоречат изцяло на подобно гледище. Повечето велики поети са били не само здравомислещи, но и безкрайно практични. Ако Шекспир наистина е озаптявал беснеещи коне, то е било защото е притежавал в най-голяма степен необходимото самообладание. Въображението не води до умопомрачение. Това, което ражда умопомрачението, е именно разумът. Поетите не полудяват - полудяват шахматисти, математици и касиери. Творците полудяват извънредно рядко. Аз по никакъв начин не нападам логиката и това ще стане ясно по-нататък. Твърдя единствено, че подобна опасност се корени именно в логиката, а не във въображението. Творческото бащинство е точно толкова здравословно, колкото и бащинството в чисто физически смисъл. Струва си да се отбележи, че когато у някой поет се е проявявало патологично отклонение, то обикновено се е дължало на уязвимото петънце рационалност някъде из разсъдъка му. В Едгар Алан По, например, наистина има нещо нездраво, което се дължи не на поетичния му талант, а на прекаления му аналитизъм. Дори шахът е бил за него твърде поетично занимание. Той мрази шаха заради царете и замъците в него, които сякаш излизат от поема. По е заявявал открито предпочитанията си към черните пулове от играта на дама, защото те му напомняли за черните точки на диаграма. Може би най-силният аргумент е следният: от големите английски поети е полудял досега само един - Каупър. А той със сигурност полудя под въздействие на логиката - отблъскващата и непривична логика на предопределението. Поезията в този случай не е заболяване, а лекарство. Тя го е поддържала отчасти здрав. Каупър е можел понякога да забрави червения и жаден ад, към който го тегли отвратителният му богословски фатализъм, отпуснат сред широките води и белите плоски лилии на река Аус. Върху него всъщност се стоварва проклятието на Джон Калвин. Бил е почти спасен от Джон Гилпин. Всичко около нас ни убеждава, че хората не полудяват от бляновете си, че критиците са много по-побъркани от поетите. Омир звучи цялостно и уравновесено - критиците са тези, които го разкъсват на екстравагантни парцали. Шекспир си е Шекспир - критиците са тези, които твърдят, че е бил всъщност някой друг. Св. Йоан Евангелистът е съзрял във видението си какви ли не странни чудовища, но най-налудничавите същества около него са собствените му тълкуватели. Има един простичък факт. Поезията е разумна, защото се носи с лекота из безбрежни води. Разумът се опитва да прекоси водите на безкрая и по този начин да ги направи крайни. Резултатът е умствено изтощение, подобно на физическото изтощение на г-н Холбайн. Да приемеш всичко е упражнение, да разбереш всичко - усилие. Поетът жадува единствено за екзалтация и широта, за

свят, в който свободно да се простре. Той иска само главата му да стигне до небесата. А логикът иска да побере небесата в главата си. Ето защо се разцепва именно неговата глава.

Макар и на пръв поглед маловажен, фактът, че тази поразителна грешка обикновено се обосновава с един поразително криворазбран и зле запомнен цитат, е показателен. Всички, сме чували хора да декламираат прочутия стих на Драйдън: „Геният велик до лудостта е близък." Но Драйдън не е казал, че геният велик до лудостта е близък. Самият той е бил гений и е знаел много добре какво говори. Трудно е да се намери негов съвременник с по-романтична или чувствителна душа. Това, което Драйдън казва, гласи: „Умът велик до лудостта е често близък", което е съвсем вярно. Именно точността на интелекта е заплашена от срыв. Добре е да си спомним и за какъв тип човек говори Драйдън. Той не описва мечтатели като Воън или Джордж Хърбърт, откъснати от земните дела. Той говори за светския циник, за скептика, за дипломата, за великия политик на ежедневието. Такива хора са наистина близки до лудостта. Непрестанните калкулации, които правят на собствения и на чуждия ум, са едно опасно занятие. За ума е *винаги* пагубно да премерва себе си. Една развеселена особа бе попитала защо казваме „луд за връзване". Още по-развеселеният би могъл да отговори, че някой е луд за връзване, защото е луд да навързва хорските умове.

Както големите умове често стигат до маниякалност, тъй и манияците обикновено имат завиден ум. В разгара на спора относно въпроса за свободната воля в списание „Клариън", способният писател г-н Садърс каза, че свободната воля е безумие, защото тя означава безпричинност на действията, а безпричинността на действията е характерна черта на безумеца. Тук няма да се спирам на фаталната грешка в детерминистката логика. Съвсем очевидно е, че ако което и да било действие, дори и това на безумеца, би могло да се нарече безпричинно, с детерминизма е свършено. Ако причинната връзка може да бъде прекъсната у лудия човек, тя би могла да се прекъсне у човека въобще. Моята цел е да изтъкна нещо по-конкретно. Може би за един съвременен марксист е естествено да не знае нищо за свободната воля. Забележителен е фактът, обаче, че един съвременен марксист не знае нищо за лудите. Г-н Садърс очевидно не е знаел нищо за лудите. Последното нещо, което може да се каже за душевно болния, е, че действията му са безпричинни. Ако огрубено наречем дадени човешки действия безпричинни, то това биха били действията на душевно здравия - подсвиркването с уста по време на разходка, прокарването на бастун по тревата, потропването с крак, потриването на ръце. Безполезни неща върши щастливият човек. Болният не е достатъчно силен, за да безделничи. Точно този тип небрежни и безпричинни действия лудият никога не би могъл да разбере, защото той (подобно на детерминиста) за всичко търси причина. Душевно болният би изтъквал подобни изпразнени откъм смисъл действия като елементи на своего рода заговор. Би помислил, че пляскането с бастун по тревата е посегателство върху частната собственост, а потропването с крак - сигнал към съучастника.

Ако лудият успее да прояви безгрижие дори и за момент, той би се излекувал. Всеки, който е имал нещастieto да говори с хора в състояние на или граничещи с умопомрачението, знае, че най-зловещото им качество е тази ужасна яснота във възприемането на детайлите, способността им да правят плетеници от връзки, по-свършени от лабиринт. Спорите ли с луд човек, вероятно ще си изпатите, тъй като неговият ум често работи далеч по-бързо от вашия, именно защото не го бави нуждата да направи добра преценка. Той е разтоварен от неща като чувство за хумор, идея за

милосърдие или скучни житейски поуки. По-логичен е точно защото е изгубил разумната си неразумност. Думата „безумие“ в този смисъл е наистина подвеждаща. Лудият не е човек, загубил разсъдъка си. Лудият е човек, загубил всичко останало освен разсъдъка си.

Обяснението на един луд за всичко е винаги изчерпателно и често задоволително от чисто рационална гледна точка. Обяснението на безумния, по-точно казано, е ако не вярно, то поне неопровержимо. Това се наблюдава най-добре при два-три от известните случаи на лудост. Ако един човек твърди, например, че останалите заговорничат срещу него, можете да го оборите единствено с думите, че те отричат участието си в подобен заговор - практика, разпространена именно сред заговорници. Неговото обяснение няма да е по-зле построено от вашето. Ако обяви себе си за истинския Крал на Англия, отговорът, че установената власт го определя като луд, е неубедителен, тъй като ако той наистина е по право Крал на Англия, обявяването му за луд би било най-разумната постъпка на установилите се властници. Ако друг заяви, че е Исус Христос, не можете да влезете в спор с твърдението, че светът не признава божествената му природа. Светът не призна и тази на Христос.

И все пак, той бърка. Но опитаме ли се да открием откъде тръгва грешката му, задачата ни ще се окаже далеч по-трудна от очакваното. Може би най-добрият възможен начин да изразим това явление е да кажем, че умът на безумния се движи в съвършен, но стеснен кръг. Малкият кръг е толкова безкраен, колкото и големият, но макар и толкова безкраен, той не е толкова голям. Така и обяснението на лудия е не по-малко изчерпателно от това на нормалния, но му липсва широта. Куршумът е кръгъл. Кръгла е и земята, но това не ги уеднаквява. Можем да говорим за тясна универсалност, както и за умалена или сбита вечност. Това става ясно от повечето съвременни религии. И тъй, на базата на погледа отвън и натрупания опит, нека обобщим, че най-ярко изразеният и характерен белег на лудостта е това състояние на логическа завършеност и духовна сбитост. Теорията на лудия обяснява широк кръг въпроси, но ѝ липсва широта. С други думи, ако вие или аз спорим със забоял вече ум, трябва да се опитаме да му подадем по-малко аргументи и повече въздух, за да го убедим, че всеки довод задушаваш с единичността си, и да му покажем прохладната свежест отвъд него. Да вземем първия случай, определен от мен като типичен - случая с човека, който вижда у всекиго заговорник срещу него самия. Ако искаме да изразим дълбокото си негодувание и да се преборим с тази мания, би трябвало да кажем нещо подобно на следното: „О, признавам, че имаш основания. Ти си запомнил всичко и повечето подробности се свързват съвсем логично една с друга. Признавам, че версията ти обяснява много неща, но помисли и колко много остава необяснено! Нима на света съществува само ти и всички хора се занимават само с твоята личност? Да приемем, че всички детайли са верни. Може би, когато човекът на улицата се е направил, че не те забелязва, той нарочно се е преструвал. Когато полицаят те е попитал как се казваш, го е сторил само защото вече е знаел името ти. Но колко по-щастлив би се чувствал, ако мислеше, че всички тези хора въобще не ти обръщат внимание! Колко би се разширил животът ти, ако се смали твоето „аз“, ако успееш да погледнеш на другите с най-обикновено любопитство и удоволствие, ако ги видиш как си вървят по улицата, потънали в блажен егоизъм и непоколебимо безразличие! Тогава би се заинтересувал от тях, защото те не се интересуват от тебе. Би се откъснал от мъничкия, безвкусен театър, където играят неизменно собствения ти сюжет и би се намерил под едно пооткрито небе - на улицата, пълна с прекрасни непознати." Да предположим, че си имаме работа с втория тип лудост, тази на човека претендент за короната. Сигурно

бихте отговорили така: „Добре! Може би си убеден, че си Краля на Англия, но какво от това? Направи едно величествено усилие и ще се превърнеш в обикновено човешко същество, а това би те поставило по-горе от всички крале на земята." Да вземем третия случай с лудия, който се мисли за Христос. Ако сме откровени, ще му кажем: „И тъй, ти си Създателят и Спасителят на света, но колко малък трябва да е този свят! И колко малко трябва да е небето, което обитаваш, щом ангелите са не по-големи от пеперуда! Сигурно е много тъжно да си Господ! Наистина ли няма по-чудесна любов и по-пълнен живот от твоите? Нима плътта трябва да повярва в оскъдното ти, измъчено страдание? Колко по-щастлив би бил, ако върху малкия ти космос се стовари чукът на по-могъщ Бог, звездите се разпръснат като фойерверки, а ти останеш на открито - свободен като всички други хора да гледаш както нагоре, тъй и надолу!"

Не трябва да се забравя, че най-практически ориентираната наука разглежда лудия точно по този начин - тя не се опитва да обори нещо като ерес, а да го разпръсне като заблуда. Нито съвременната наука, нито древната религия вярват в напълно освободената мисъл. Богословието отхвърля дадени схващания, определяйки ги като светотатствени. Науката отхвърля дадени схващания, назовавайки ги болестни. Много религиозни общества са се старали малко или много да отклонят човека от мисълта за секс. Новото общество, основано на науката, упорито отклонява човека от мисълта за смъртта. Когато работи върху тези, чието заболяване клони към мания, съвременната наука се интересува от чистата логика колкото от танцуващ дервиш. В подобни случаи не е достатъчно нещастникът да желае истината, той трябва да желае собственото си здраве. Може да го спаси единствено слепият животински глад за нормалност. Невъзможно е човек да мисли себе си за душевно болен, тъй като е заболял самият орган на мислене, превърнал се е в неуправляем и независим. Само волята или вярата могат да спасят такъв човек. Опитва ли се да раздвижи чистия си разум, разумът ще тръгне по стария, добре отъпкан кръг и ще се върти отново и отново по кривата на логиката подобно на пътника в третокласна карета, който би могъл да обикаля Инър Съркъл до безкрай, ако доброволно и решително не извърши мистичния акт на откъсване към Гауър Стрийт [5]. Всичко зависи от вземането на решение - една врата трябва да бъде завинаги затворена. Всяка мярка е отчаяна мярка. Всеки лек е чудотворен в същността си. Лечението на луд човек не е философски спор, то е прогонване на зли духове. Колкото и кротост да проявяват, докторите и психолозите, които обикновено се заемат с това, не притежават никаква толерантност. Тяхното отношение се свежда до следното: човек трябва да престане да мисли, ако иска да живее. Съветът им е вид интелектуална ампутация. Ако главата ти те лъже, отрежи я, защото е много по-добре да влезеш в Царството Небесно като имбецил, отколкото да те захвърлят заедно с целия ти интелект в ада или в лудницата.

Такъв е лудият, доколкото го познаваме. Той обикновено обича да разсъждава и често разсъждава добре. Здравият разум несъмнено може да го обори и спорът да се разреши логично. Всичко това би могло да бъде изразено далеч по-точно чрез едни по-обща, та дори и естетически понятия. Лудият е чистият, осветен затвор на една идея, той цял се събира в една-едничка точка. Няма оздравителни колебания и оздравителни съмнения. Описах така подробно идеята си за манията, защото повечето съвременни мислители ми напомнят за него. Настроението или мислите, на които ме наведе Хануел, ми се внушават от мнозинство професори и средища на знание днес и повечето подлудели доктори са луди в няколко отношения. Те всички съчетават в себе си това, което вече отбелязахме: способност за изчерпателни и подробни разсъждения от една страна и недостиг на здрав разум от друга. Те са универсални само в опитите си да разработват

непрестанно и най-неубедителното съждение. Но моделът може да се разтегля безкрайно и пак да си остане малък модел. Такива хора виждат в шахматната дъска бяло на черен фон. Дори и цялата вселена да бе павирана с тази конфигурация, те пак биха виждали само бяло на черен фон. Подобно на лудия, те не могат да променят гледната си точка, не могат да извършат определено умствено усилие, за да съзрат изведнъж черно на бял фон.

Да вземем първо по-очевидния случай на материализма. Като обяснение на света материализмът проявява някаква налудничавата простота. Той наподобява доводите на лудия - създава ни усещането, че обяснява всичко и едновременно с това оставя всичко необяснено. Помислете за някой способен и честен материалист като г-н Маккейб, например, и ще изпитате именно това уникално усещане. Той разбира всичко и едновременно с това нищо не си струва да бъде разбрано. Космосът му съдържа в себе си и най-миниатюрните нитчета и зъбчати колелца. И все пак, този космос е по-малък от нашия свят. Самата му механика отразява яснотата в теория на луд с това, че забравя да отчете външните енергии и огромното безразличие на земята. Това не е мислене за съществуващите на този свят неща - за войните между народите, гордите майки, първата любов или първият страх от морето. Земята е толкова голяма, а космосът - толкова малък! Космосът е най-малката дупчица, където можеш да си заровиш главата.

Искам да подчертая, че в момента не обсъждам как подобен тип верую се отнася към истината, а го отнасям само към здравето. По-нататък, надявам се, ще се заема с въпроса за обективната истина, но тук ме интересува само едно явление от психологията. За момента не се опитвам да докажа на Хекел [6], че материализмът греша, както не се постарях да обясня и на човека, мислещ се за Христос, че си губи времето, защото изхожда от фундаментална грешка. Просто отбелязвам факта, че и двата случая се характеризират с една и съща пълнота и недостатъчност едновременно. Случаят с човек, тикнат от безразличното общество в Хануел, можете да определите като разпъване на Бог, за когото светът е недостоен. Обяснението обяснява. По подобен начин можете да обясните и реда във вселената, като кажете, че всички неща, дори човешките души са листа, които неизбежно разцъфват върху едно съвсем безсъзнателно дърво - сляпата воля на материята. Обяснението обяснява, макар и не с изчерпателността, присъща на лудия. Работата е там, че нормалният човешки разум не само противоречи и на двете твърдения, но и в двете открива едно и също противоречие. А то се изразява горе-долу така: ако човекът в Хануел е истинският Бог, той не е кой знае какъв Бог. Както и ако космосът на материализма е истинският космос, той не е кой знае какъв космос. Нещото се е смалило. Божеството е по-малко божествено в сравнение с много други хора и (според Хекел) животът като цяло е много по-сив, еднообразен и скучен от отделните свои страни. Частите изглеждат по-значими от цялото.

Не бива да забравяме, че материалистическата философия (била тя вярна или не) е със сигурност много по-ограничаваща от която и да е религия. Всички идеи са ограничаващи по отношение на едно, разбира се - те не могат да станат по-широки от самите себе си. Християнинът бива ограничаван по същия начин както и атеистът. Човек не може да мисли, че християнството е на погрешен път и да си остава християнин. Както и един атеист не може да счита атеизма за неоправдан и да си остава атеист. В едно специфично отношение, обаче, материализмът поставя повече ограничения от религията. Според г-н Маккейб аз съм роб, защото не ми е позволено да вярвам в детерминизма. Аз пък мисля, че робът е г-н Маккейб, защото на него не му е

позволено да вярва във феите от приказките. Разгледаме ли двата типа забрани, ще се убедим, че наложената върху него забрана се доближава много повече до чистото вето. Християнинът е напълно свободен да повярва, че във вселената има и установил се вече ред, и постоянен процес на развитие. На материалиста, обаче, не се позволява да допусне в безукорно чистата си машинка и най-невзрачната пращинка от необяснимото или вълшебното. Горкият г-н Маккейб не може да задържи и най-мъничкото духче, ако ще и то да се е скрило в чашката на цвете. Християнинът признава, че вселената е многообразна, а дори и разнородна, точно както душевно здравият знае, че е изтъкан от противоречия. Душевно здравият знае, че носи в себе си и частица лудост. Светът на материалиста, от друга страна, е съвсем простиച്ък и солиден. Напомня убедеността на лудия в собствената му нормалност. Материалистът е сигурен, че историята не е нищо повече освен поредица от причини и следствия, тъй както и вече споменатата интригуваща особа е абсолютно сигурна, че не е просто едно пиле. Материалистите и лудите никога нямат съмнения.

Духовните доктрини ограничават ума в много по-малка степен от материалистическите отрицания. И да вярвам в безсмъртието, мога и да не мисля за него. Не вярвам ли в безсмъртието, аз не трябва да мисля за него. В първия случай пътят е открит и мога да стигна по него където си поискам. Във втория случай пътят е затворен. Но тук става дума за нещо по-важно и паралелът с лудостта като че ли никак не е случаен. Ние отхвърлихме полезността от изчерпателните и логични разсъждения на лудия, защото верни или не, те постепенно са унищожили човешката му същност. Обвинението ни към материалиста се заключава в това, че дедукциите му, верни или не, постепенно унищожават човешката му същност. Тук нямам предвид само добротата, а и надеждата, куража, поезията, инициативата - всичко присъщо на човека. Когато материализмът, например, довежда хората до пълен фатализъм (както обикновено се случва), твърде безпредметно е да се преструваме, че упражнява някаква освобождаваща сила. Абсурдно е да се каже, че някой прокарва път на свободата, когато използва свободната мисъл, за да унищожи свободната воля. Детерминистите идват не за да разхлабят, а за да стегнат въжетата. Нека наричат законите си „причинна верига“. Това е най-страшната верига, сковавала човешко същество. Можете да говорите за материализма на езика на свободата, но е очевидно, че такъв език ще е толкова приложим към това учение, колкото и към описанието на настанения в лудница. Можете да заявите, че човек е свободен да мисли за себе си и като за пържено яйце, но как да се подмине важният и неоспорим факт, че ако той е пържено яйце, вече не е свободен да яде, пие, спи, върви или да изпуши една цигара. Ако желаете, можете да заявите, че дръзкият мислител детерминист е свободен да се съмнява в реалността на волята, но далеч по-важният и неоспорим факт е, че в такъв случай той няма свободата да възхвалява, проклина, благодари, оправдава, подтиква, наказва, устоява на изкушения, подбужда тълпата, да си дава обещания на Нова Година, да опрощава грешници, да заклеймява тирани, та дори и да казва „благодаря“ за предложената му горчица.

Преминавайки към нова тема, искам само да се спра върху погрешното схващане, че материалистическият фатализъм е по определен начин благосклонен към милосърдието, премахването на жестоки наказания, а и на каквито и да било наказания. Истината е точно обратната. Оправдано е да се очаква доктрината за необходимостта да не прави разлика между хората - налагащият с камшик да продължава да размахва камшика си, а добронамереният приятел да продължава да дава настоятелните си съвети. И все пак, очевидно е, че ако тя спре който и да било от двамата, това би

означавало край на добронамерените съвети. Фактът, че греховете са неизбежни не премахва наказанието, премахва само убеждението. Детерминизмът би могъл да доведе както до страхливост, тъй и до жестокост. Детерминизмът не е несъвместим с жестокото отношение към престъпниците. Това, с което (може би) е несъвместим, е великодушното отношение към престъпниците, събуждането на доброто у тях и насърчението им в моралната борба. Детерминистът не вярва в призива към волята, но вярва в промяна на средата. Той няма да каже на грешника: „Върви и не влизай вече в грях“, защото грешникът просто не може да не греши. Но би го пуснал във врящо масло, защото врящото масло е друга среда. Погледнат от страни, следователно, материалистът придобива причудливите очертания на лудия. И двата типа са еднакво необорими и непримирими към чуждото мнение.

Разбира се, всичко това е вярно не само за материалиста. То се отнася в същата степен и към една друга крайност - тази на спекулативната логика. Съществува скептицизъм много по-ужасен от този, който е основан на идеята, че всичко произлиза от материята. Не е изключено да срещнете скептика, който вярва, че всичко произхожда от самия него. Не се съмнява в съществуването на ангелите и дяволите, а в съществуването на хората и кравите. Възприема собствените си приятели като митология, съчинена от самия него. Счита се за създател на собствените си родители. В тази ужасяваща безсмислица се крие нещо много привлекателно за някак мистичния егоизъм на съвремието. Издателят, който вярваше, че хората успяват щом вярват в себе си, поклонниците на свръхчовека, които го търсят застанали пред огледалото, писателите, стремящи се да оставят не живот за света, а отпечатък от себе си - всички тези хора са само на крачка от ужасната пустота. Но когато благосклонният външен свят помръкне като черна дупка, когато приятелите се стопят като призраци и основите се сгромоляшат, когато невярващият в нищо и никого остане сам с кошмара си, тогава над него с отмъстителна ирония ще блесне великото индивидуалистично мото. Звездите ще се превърнат в святкащи точки из мрака в главата му, а лицето на майка му - в шрих, нахвърлян от ръката на безумец върху стените на собствената му килия. И над килията ще бъде изписана страшната истина: „Той вярва в себе си.“ Това, което в случая привлича нашия интерес, е фактът, че тази пан-егоистична крайност на мисленето също се характеризира от парадокса, присъщ на материализма. Тя е еднакво завършена като теория и еднакво недъгава като практика. Най-просто можем да го формулираме чрез идеята: човек може да повярва в това, че постоянно сънува. Очевидно на такъв човек не може да се приведе убедително доказателство за противното, тъй като всяко подобно доказателство би могло да му бъде приведено и насън. Ако този човек, обаче, започне да опожарява Лондон и да твърди, че прислужницата му скоро ще го събуди за закуска, трябва да го хванем и настаним заедно с други логици в често споменаваното досега място. Този, който не вярва на сетивата си, както и този, който не вярва на нищо друго освен на тях, са еднакво умопомрачени, но умопомрачението им се доказва не от грешки в начина на разсъждение, а от очебийната неправилност на целия им живот. И двата типа са се затворили в кутии, по чиито вътрешни стени са изрисувани слънцето и звездите; и двата типа са еднакво неспособни да излязат навън, за да успее единият да постигне небесното здраве и щастие, а другият - земното. Тяхното състояние не е лишено от разум. В определен смисъл то е безкрайно разумно - точно както трипенсовата монета е безкрайно кръгла. Но съществува и недостойна безкрайност, и неморална, подражателска вечност. Забавен е фактът, че мнозина наши съвременници, било то мистици или скептици, са възприели един източен символ, който олицетворява най-добре тази безкрайна нищо-та. Когато искат да представят безкрайността, те я изобразяват като змия, захапала опашката си. В образа на този твърде незадоволителен

акт на хранене се съдържа стряскащ сарказъм. Вечността на материалистите фаталисти и на източните песимисти, вечността на надменните теософи и на по-известните съвременни учени е представена наистина много добре от змията, захапала опашката си, от изродено животно, което унищожава и самото себе си.

Настоящите разсъждения имат чисто практическа насоченост - да разгледат основните характеристики и елементи на безумието. Можем да го обобщим като разум, откъснат от корена, разум, зареял се в пустота. Човек, който се впусне да мисли без да е овладял правилните изходни принципи, полудява. Така става с тръгналия на погрешен път. А ние трябва да се опитаме да открием вярното начало. В заключение можем да попитаме следното: „Ако това е, което кара хората да полудяват, то кое е нещото, което ги поддържа разумни?" За момента пак от чисто практическа гледна точка е възможно да се даде по-общ отговор, свързан с хода на самата човешка история. Мистицизмът поддържа хората разумни. Имате ли налице мистерия, имате и здраве. Унищожите ли я, създавате нездравост. Обикновеният човек винаги е бил разумен, защото винаги е бил мистик. Той е допуснал до себе си полумрака. Единият му крак винаги е бил на земята, а другият - в света на приказките. Винаги си е позволявал свободата да се съмнява в боговете си, но (за разлика от днешния агностик) си е позволявал и свободата да вярва в тях. Винаги се е интересувал повече от истината отколкото от последователността. Ако види, че две истини си противоречат, би приел и двете заедно с противоречието между тях. Духовното му зрение е стереоскопично, тъй както и телесното му зрение - вижда едновременно две картини и благодарение на това вижда по-добре. Той винаги е вярвал, че съществува нещото, наречено съдба, както и нещото, наречено свободна воля. Винаги е вярвал, че децата са наистина в Царството Небесно, но че въпреки това трябва да се подчиняват на законите в Царството Земно. Възхищавал се е от младите заради тяхната младост и от старите заради това, че не са млади. Именно в това равновесие от очевидни противоречия се крие тайната на здравия човек. А цялата тайна на мистицизма е такава: човек може да разбере всичко с помощта на това, което не разбира. Морбидният логик иска да изясни всичко, но успява единствено да го обгърне в мистерия. Мистикът признава тайнствеността само на едно нещо и всичко останало се прояснява. Детерминистът изгражда безупречно подредена теория за причините и следствията, а после открива, че му е трудно да каже на прислужницата „ако обичате". Християнинът позволява на свободната воля да си остане свещена загадка, но отношенията му с прислужницата са безкрайно ясни и изчистени именно благодарение на това. Той посява семето на догмата в пълна тъмнина, но то израства и се разклонява във всички посоки, прасящо от естественост и здраве. Приехме кръга за символ на разума и лудостта. Като символ на мистерията и здравето можем да приемем кръста. Будизмът е центростремителен, християнството е центробежно - то се откъсва от въртенето. Кръгът е свършена безкрайност, застинала завинаги във формата си. Той не може да се увеличи или смали. А кръстът, макар и да пресича в себе си сблъсъка и противоречието, може да простре четирите си краища до безкрая, без да променя формата си. Тъй като за център му служи парадоксът, той може да расте, без да променя същността си. Кръгът се връща към себе си и се ограничава от себе си. Кръстът се разтваря във вятъра на четирите посоки - той указва пътя на свободните друмници.

Дори символите трудно разясняват такъв значим въпрос. Един друг чисто природен символ би изразил достатъчно добре истинската роля на мистицизма за човечеството. Единственото нещо, в което не можем да гледаме, е това, което осветява всичко останало. Мистицизмът, подобно на слънцето по пладне, обяснява всичко, потапяйки

го в ярката светлина на собствената си победоносна невидимост. Затворената интелектуалност е (в пълния смисъл на думата) лунна светлина, защото свети, а не топли. Тя е вторична. Тя е отражение на мъртъв свят. Гърците правилно са почитали Аполон като бог на разума и въображението едновременно, като покровител и на поетите, и на лечителите. За необходимите догми и истинската вяра ще говоря по-късно. Този трансцендентализъм, благодарение на който живеят всички хора, е като слънцето над нас. Ние го възприемаме като някакво великолепно безформие, като блясък и неочертаност. Кръгът на Луната е ясен и различим, неизбежен и неизменен като Евклидова окръжност на черна дъска. Защото Луната е безкрайно разумна. Но Луната е майка на лунатиците и те всички носят нейното име.

Из „*Ортодоксия*“, ИК „Славика - Емил Димитров“, София 1994.

Превод от английски: Филипина Филипова

Допълнителна редакция: [Александър Александров](#)

(Настоящата част от българското издание на „Ортодоксия“ е публикувана без позволение от издателство „Славика“, тъй като то вече не съществува. Ако имате информация към кого да се обърнем относно авторските права, молим, [пишете ни](#).)

Бележки:

[1] Hanwell - Приют за душевноболни, страдащи от аутизъм, в западен Лондон (Бел. ред.)

[2] Joanna Southcote (1750-1814) - Английска псевдопророчица, която, бидейки девствена, е твърдяла, че носи в утробата си новия месия „Shiloh“. Имала е голям брой последователи, във времето, когато е била „бременна“. Лекарите по онова време заключават, че тя всъщност е била болна от воднянка. (Бел. ред.)

[3] Книгата е издадена през 1908. (Бел. ред.)

[4] The Reverend R. J. Campbell - Английски свещенослужител от началото на двадесети век, последовател на бахайската вяра, изповядващ единство на религиите. (Бел. ред.)

[5] Inner Circle - Известна кръгова улица в Лондон, обикаляща около Queen Mary's Garden; Gower Street - също улица в Лондон. (Бел. ред.)

[6] Ernst Haeckel (1834-1919) - Биолог еволюционист. Представената от Haeckel теория постулира, че живите зародиши преминават отново през еволюционния процес, през който техните псевдопредшественици са преминали. Например, човешкият зародиш по време на развитието си в майчината утроба първо проявява особеностите на риба, после на влечуго и най-накрая на човешко същество. (Бел. ред.)